

RADICAAL EN ONVERVAARD*Ignas Devisch*

Henk Oosterling, *Radicale middelmatigheid*. Amsterdam, Boom, 2000, 142 pp; € 14, ISBN: 9053526218.

Henk Oosterling kijkt niet op een neologisme meer of minder in zijn essay *Radicale middelmatigheid*. Van hypokritiek en intermedialiteit over infotoom tot mediamimiek en prosument, het zijn stuk voor stuk termen die Oosterling lanceert om een theoretische greep te krijgen op onze volgens hem post-materialistische, gevictimiseerde of postmoderne samenleving en haar omgang met de (nieuwe) media die zich in steeds versneld tempo aan ons opdringen. Wanneer de term middelmatigheid ons in de eerste plaats doet denken aan gewoon, alledaags of gemiddeld, focust de auteur in de eerste plaats op de letterlijke betekenis ervan: de maat van de middelen. Die middelen of media zijn niet louter instrumenten die wij, autonome individuen als wij pretenderen te zijn, gebruiken om ons leven zelf te structureren en te vergemakkelijken. Die middelen werken evenzeer en op hun beurt op ons in. Zij leggen ons hun maat op, ze bepalen ons levensritme en schrijven zich op ons lichaam in. Een onderzoek naar die dubbele werkzaamheid van maat aangeven en afgemeten worden, dat is wat Oosterling zich in zijn essay voor ogen houdt. Kortom, wat zijn media en wat doen ze? Ziedaar de vragen die aan *Radicale middelmatigheid* ten grondslag liggen.

De hoofdstelling van het boek is even duidelijk als krachtig: hoe meer we ons door de media laten omarmen, hoe middelmatiger we worden als gebruikers. Wie daarin een aanzet tot een rousseauïstische cultuurkritiek meent te ontwaren, komt bedrogen uit. De term middelmatig slaat niet op een bepaalde verdwazende of vervlakkende inwerking die de media op ons hebben, maar op het feit dat de media hun ritme en hun tempo aan ons opleggen. Om een eenvoudig voorbeeld te geven: een GSM kan gebruiksgemak of comfort meebrengen, maar impliceert evenzeer de dwang om altijd en overal bereikbaar of 'standby' te zijn. Oosterling moraliseert niet over die media of over ons soms mateloos gebruik van bepaalde middelen. Hij constateert onverdroten de complexe werking ervan en de gevolgen hiervan voor onze existentie.

Een cultuurkritiek in de klassieke zin van het woord heeft de auteur dus niet op het oog. Dat zou betekenen dat hij als een cartesiaans subject het maatschappelijk fenomeen, het object genaamd media, zou bekritisieren zonder zelf door dat object te zijn aangetast. In een wereld die fundamenteel door

technologie en informatie wordt bepaald, kan een dergelijke vorm van kritiek op de techniek alleen maar uitlopen op zelfdestructie, aldus Oosterling. Hoe anders dan door gebruik te maken van diezelfde technologie kan een criticus zijn kritiek de wereld insturen? De criticus moet collaboreren en hij lijkt daardoor onvermijdelijk op een zelfdestructie af te stevenen. Een kritiek op de techniek kan alleen tot stand komen als wat de auteur *hypokritiek* noemt, zijn alternatieve term voor wat de Franse filosoof Jacques Derrida eerder *hantologie* heeft genoemd. Volgens de auteur staat dit voor een kritiek die zichzelf ondermijnt in het besef dat ze even noodzakelijk als onmogelijk is. Een hypokritiek spoort blinde vlekken op waardoor de door de media voorgehouden en gegenereerde transparantie van ons bestaan is getekend of bespookt (het Franse 'hanter' in hantologie betekent spoken, rondspoken of achtervolgen).

Oosterling doet daarvoor een duidelijk beroep op Derrida om die *double bind* werking van de media aan te tonen en een woordje uitleg is daarom onontbeerlijk voor een goed begrip van de filosofische geste die hij in *Radicaliteit en middelmaticheid* ontwikkelt. *Double bind* betekent dat men steeds een beroep moet doen op een onherleidbaar dubbele pool waarbij de ene het *supplement* (toevoeging, vervanging) van de andere vormt. Laat ik dat eerst met Derrida uitleggen en vervolgens een concreet voorbeeld aangeven om dat duidelijk te maken.

In zijn tekst 'Foi et savoir' (in Derrida en Vattimo, *La religion*, Seuil, Parijs, 1996) bespreekt Derrida het begrip *auto-immuniteit* en de *double bind* werking daarvan. Auto-immuniteit is het biologische mechanisme waarbij een organisme een immuniteitssysteem opbouwt om vreemde stoffen te weren, maar daarom ook stoffen moet produceren die het immuniteitssysteem tegenwerken. Omdat een organisme leeft van zijn contact met de buitenwereld, zou een volledig voltooid immuniteitssysteem het al te zeer van die buitenwereld afsluiten en dus nefast zijn voor het zelfbehoud van het organisme. Om goed te functioneren mag een immuniteitssysteem niet sluitend zijn, maar moet het altijd open blijven voor de desnoods nefaste prikkels van buitenaf. Dat systeem moet zich dus tegelijk afschermen van en openstellen voor de buitenwereld. Het moet dus steeds een beroep doen op een onherleidbaar dubbele pool, het is letterlijk gebonden aan twee punten. De logica waarop een immuniteitssysteem steunt is dus een *double bind* logica.

Neem nu het zogenaamde religieuze *renouveau* waardoor onze maatschappij zou zijn getekend: het opduiken van fundamentalismen, de restauratie van bepaalde religieuze waarden. Derrida analyseert dit vanuit de dubbele bron waarop elke religie volgens hem een beroep moet doen. Enerzijds is er de *fiduciaire* of *testimonial* bron van de religie: om mijn religie te verspreiden moet ik er letterlijk van getuigen, mij voor anderen openstellen en mijn getuigenis afhankelijk maken van anderen. Anderzijds is er in elke religie een bron van *sacraliteit* of *ongedeerdheid*: religie vertrekt vanuit het heilige, vanuit

iets dat niet mag worden blootgesteld of aangeraakt. De ene bron, de testimoniale, is nodig om over het heilige te spreken, maar vormt tezelfdertijd een bedreiging ervoor omdat de ander mijn getuigenis eventueel ook niet kan ontvangen of kan aantasten. Een interessant voorbeeld daarvan is een moslimfundamentalist die een *fatwa* of een dreigbrief op internet plaatst. Om zich te kunnen keren tegen de technologische maatschappij en van de boodschap te kunnen *getuigen* moet hij zich beroepen op iets dat zijn *getuigenis* zelf bedreigt, het *supplement* van diezelfde technologie. De manier waarop hij getuigt van zijn boodschap bespookt onvermijdelijk de beoogde religieuze integriteit en eigenheid.

Dit besproken aantonen, die blinde vlek blootleggen, dat is wat Oosterling in zijn tekst hypokritiek noemt. Wanneer we die *double bind* logica toepassen op het aangekaarte probleem in *Radicale middelmatigheid*, namelijk de werking van de media, dan komen we tot het volgende resultaat. Oosterling benadrukt niet toevallig bij de aanvang van zijn boek meermaals dat media geen loutere instrumenten zijn die alleen maar leiden tot grotere autonomie van het menselijke individu, tot een verwerkelijking van onze vrijheid. Wij nemen niet alleen de maat van de media, de media nemen ook onze maat, zij bespoken en vertroebelen steeds de autonomie die wij voor ogen houden. Niettemin betreft het hier geen vervreemding in de hegeliaanse of marxistische zin van het woord: een zichzelf verliezen om zich nadien in het andere dan zichzelf terug te winnen. De blinde vlek opereert als de *ellips* van autonomie en heteronomie, als het *inter* (tussen) van transparantie en vertroebeling. Die onherleidbaar dubbele pool impliceert dat de vervreemding niet tegenover de transparantie staat, maar voortdurend inwerkt op de transparantie en de transparantie tegelijk mogelijk en onmogelijk maakt. Of nog, het streven naar transparantie is onvermijdelijk en onherroepelijk aangetast door de vervreemding. Vertaald naar de problematiek van *Radicale middelmatigheid* stoten we dan op de eerder vermelde hoofdstelling van Oosterling: het gebruik van de media als middel tot de verwerkelijking van meer individuele vrijheid, heeft als onvermijdelijke tegenpool dat men zich intenser dan voorheen door de maat van de media laat bepalen. Het streven naar meer bewegingsruimte dankzij de media leidt ertoe dat men zich meer en meer inweeft in het spinnenweb van de media.

Door die *double bind* werking in zijn hypokritiek voortdurend mee te nemen, vermijdt Oosterling een dubbele valkuil waar vele cultuurcritici voor hem zijn ingevallen. De eerste betreft de kritiek dat de techniek of de media ons in een situatie van pure vervreemding plaatsen, doordat zij de transparantie van een niet-gemediatiseerd leven teniet doen, uitgeleverd als wij zouden zijn aan vervreemdende en vervlakkende televisiebeelden. Die kritiek - een schoolvoorbeeld van een *Verfallsgeschichte* - op de verleidingen van de moderne techniek, het consumentisme of de beelden van geweld en seksualiteit in de media, zo kan men met Oosterling stellen, grijpt alleen plaats vanuit diezelfde

(massa-)media en castraeert dus zichzelf. De tweede valkuil betreft de idealisering van de media: de informatie- en communicatietechnologie (ICT) zal leiden tot een bevrijding van het individu. Ook hiervan heb ik de autocastratieve werking reeds aangetoond.

Indien hypokritiek niet bekritiseert en niet idealiseert, waar leidt zij dan wel naartoe? Om het wat hysterisch te formuleren: wat doet zij in godsnaam? Wat doet Oosterling in zijn boek? Hij loopt haast associatief een aantal 'mediamieke' fenomenen van onze informatiesamenleving af waarop hij zijn hypokritiek loslaat en toont keer op keer aan, geïnspireerd door ondermeer Michel Foucault en Georges Bataille, hoe de zogenaamde bevrijding van het lichaam door het gebruik van de media steeds en onvermijdelijk getekend is door een supplement. Die tegenpool heeft verslaving of extase. De vraag is dan natuurlijk: waarom wil Oosterling dit blootleggen? Waarom deze hypokritiek? Op dat punt ruilt de auteur het amoreel constateren van de werking van de media voor een onvermijdelijk door ethische drijfveren getekend pleidooi voor onze omgang ermee. De hypokritiek is overduidelijk gericht tegen de hypocrisie die onze omgang met de media kentekent. Wij idealiseren vaak het gebruik van media, maar ontwikkelen een angst voor het extatische gebruik ervan. We mogen en moeten allerlei ervaringen opdoen in de onthaastingsmaatschappij, maar diezelfde maatschappij is als de dood voor het zelfverlies dat daar vaak mee gepaard gaat. Zelfverlies, aldus de auteur die hiermee een overduidelijke batailleaanse wending neemt, is de blinde vlek van onze ervaringseconomie. De excessiviteit van de extase wordt er niet in onderkend. Dezelfde economie die ons voortdurend het gebruik van de middelen aanprijst, doet er alles aan om het zelfverlies dat ermee gepaard gaat, te rationaliseren en het 'zinloos geweld' dat het vaak met zich meebrengt te verklaren. In het wegdenken van dit zelfverlies, zo begrijp ik de auteur, is een dieper gelegen verdringing aan het werk. Dat de gebruiker van middelen per definitie uit zichzelf moet treden om zich van het middel te bedienen, die structuur van zelfverlies is inherent aan onze omgang met de media.

Wij zijn, aldus de auteur, hypocriet in onze omgang met de middelen en het is dan ook geen toeval dat hij zijn boek laat uitlopen op een zoektocht naar authentieke vormen van bestaan. Ook authenticiteit wordt in een specifieke zin begrepen, namelijk als een spanningsveld, als wat in het *esse* steeds getekend is door het *inter* van het andere dan zichzelf, van de vervreemding. In het jargon van Oosterling luidt het als volgt:

Authenticiteit is noodzakelijk *en* onmogelijk tegelijk. Vervreemding is noodzakelijk *en* onmogelijk tegelijk. In een opschorting zonder einde wordt authenticiteit in de bevreemding als een oorspronkelijke positie uitgesteld, maar nooit ontkend. In het licht van een hantologie van het tussen, toegespitst op ICT, is

authenticiteit als zelfstandige 'positie' een hantologisch infotoom: zij is als zuivere zelf(in)formatie de nulgraad van de informatisering (p. 136).

Ik meen dit als volgt te mogen samenvatten: we kunnen niet anders dan onszelf te willen zijn, maar het streven naar zichzelf zijn is onvermijdelijk getekend door zelfverlies en kan dus nooit uitlopen op een authentiek bij zichzelf aanwezig zijn. Indien het gebruik van de media ons iets leert, dan is het dat die dubbele structuur ons fundamenteel bepaalt en onvermijdelijk is. Hoe meer wij in onze omgang met de middelen denken de authenticiteit/autonomie/verwerkelijking van de vrijheid van de vervreemding/heteronomie/afhankelijkheid/zelfverlies te kunnen afzonderen, hoe minder we leven met het besef dat wij radicaal middelmatig geworden zijn. En om dat besef is het de auteur finaal te doen: "In hypokritische zin kan slechts gepleit worden voor een reflectieve ruimte, waarin we met het besef van de contingentie van ons bestaan tevens de onvermijdelijkheid van verslaving collectief onder ogen durven zien, om haar vervolgens te stileren" (p. 102). We zijn benieuwd waar die stilering ooit kan of moet op uitlopen.